

Vajaavaltainen henkilö esitutkintaprosessissa

Vajaavaltaiseksi katsottu kehitysvammainen ja neurokirjoon kuuluva henkilö esitutkinnassa.

Ville Nieminen

05/2023

TIIVISTELMÄ

Tekijät: *Ville Nieminen*

Opinnäytetyön muoto: Tutkimuksellinen opinnäytetyö

Julkisuusaste: Julkinen

Ohjaaja: Björk Pekka

Tutkinto: Poliisi (AMK)

Tämä on tutkimuksellinen opinnäytetyö, jossa käsitellään kehitysvammaisen ja neurokirjoon kuuluvan henkilön roolia esitutkinnassa. Työssä kerrotaan mitkä kaikki asiat vaikuttavat näihin henkilöihin kohdistuvaan esitutkintaan. Miten heihin kohdistuneet rikokset tulevat ilmi, ja kuinka niitä tutkitaan ja eroaako tämä muusta tutkinnasta, jota poliisi suorittaa. Lisäksi työssä kerrotaan täysikäisen määräämisestä vajaavaltaiseksi esitutkinnan aikana. Tutkimus on tarkoitettu aiheesta kiinnostuneille, poliiseille, sekä omaisille, joiden läheinen on terveydellisistä syistä edellä mainitulla tavalla haavoittuvassa asemassa esitutkinnassa.

Opinnäytetyö on toteutettu hyödyntäen aiheeseen liittyviä nettilähteitä, terveydenhuoltoon liittyvää kirjallisuutta sekä asiasta asetettuja lakipykälä. Näiden lisäksi opinnäytettä varten kerättiin käytännön lähteistä tietoa neljän teemahaastattelun avulla, joissa haastateltiin kaksi esitutkinnan osallisena ollutta henkilöä sekä syyttäjää ja asianajajaa.

Tutkimuksen perusteella esitutkintatoimiin vaikuttavat osallisen henkilön kehitysaste ja hänen ulosantinsa kommunikaatiotasolla. Tutkimuksessa todetaan, että kehitysvammaisuutta ja neurokirjoon liittyvää oireilua on monenlaista, eikä heitä voida kaikkia kohdella samalla tavalla esitutkinnan aikana. Tutkintaa suorittaessa tulee pystyä ottamaan huomioon yksilön terveydellinen tila ja sen asettamat rajoitteet. Tämän lisäksi hänen diagnoosinsa oireilu voi ilmentyä kommunikointivaikeutena ja ymmärryksen puutteena hänelle tapahtuneessa asiassa.

Tutkimuksessa tarjotaan toimintamalleja kertomalla miten poliisi esitutkintaviranomaisena pystyy ottamaan nämä erityistarpeet huomioon esitutkinnan aikana.

Sivumäärä: 32

Tarkastuskuukausi ja vuosi: 05/2023

Avainsanat: Kehitysvamma, neurokirjo, esitutkinta, vajaavaltaisuus, poliisi, edunvalvonta, kommunikointivaikeudet

SISÄLLYS

1 Johdatus aiheeseen.....	5
1.1 Tutkimuskysymykset.....	5
1.2 Tutkimusmenetelmä.....	6
1.3 Aiemmat tutkimukset.....	7
1.4 Työn rakenne.....	8
2 Keskeiset käsitteet.....	8
2.1 Esitutkinta.....	9
2.2 Vajaavaltaisuus ja edunvalvoja.....	9
2.3 Kehitysvammaisuus.....	10
2.4 Älyllinen kehitysvammaisuus ja sen asteet.....	10
3 Neurokirjonkäsitteet.....	11
3.1 Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt.....	12
3.2 Autismikirjon häiriöt.....	13
3.3 Aspergerin syndrooma.....	14
3.4 Aktiivisuus ja tarkkaavaisuus häiriöt.....	14
3.5 Päällekkäiset diagnoosit.....	16
3.6 Neuropsykiatrinen oheishäiriöisyys.....	16
3.7 Erotusdiagnostiikka ja tunnistaminen.....	16
4 Kehitysvammainen ja neurokirjon henkilö: Esitutinnan alkua ja sen kulku.....	17
4.1 Henkilön vajaavaltaiseksi määrittäminen.....	17
4.2 Rikosten esille tuleminen ja esitutinnan alkaminen.....	18
4.3 Miten esitutkinta muuttuu prosessina, kun osaisena on kehitysvammainen tai neurokirjon kuuluva henkilö.....	19
4.4 Kehitysvammaisen ja neurokirjon kuuluvan henkilön lausuman painoarvo esitutkinnassa.....	21
5 Tulokset.....	22
6 Johtopäätökset.....	24
7 Pohdinta.....	26
8 Lähteet.....	28
9 Liitteet.....	30

9.1 Liite 1 Haastattelu pohja: Asianajaja sekä syyttäjä, esitetyt kysymykset.....	30
9.2 Liite 2 Haastattelu pohja: Lievästi kehitysvammainen henkilö, kehitysvammaisen huoltaja, haastattelussa puhutut asiat ja kokonaisuudet	32

1 JOHDATUS AIHEESEEN

Opinnäytetyön aihetta valitessani törmäsin kysymykseen, jota aloin pohtimaan. Miten kehitysvammainen tai muuten neurologisesti rajoittunut henkilö pystyy ilmaisemaan rikosepäilynsä, jos hän ei tajua asian merkitystä, ymmärtää rikollisen teon toisella tavalla tai ei ymmärrä varkauden käsitettä? Esitutkinta prosessina alkaa, kun rikokseksi epäilty asia tai tapahtuma tulee poliisiin tai jonkun muun esitutkintaviranomaisen tietoon. Miten kommunikointikyvyltään kehittymätön henkilö pystyy tuomaan väkivaltarikoksen uhriksi joutumisen poliisiin tietoon? Saadakseen apua ongelmaansa ja hänen oikeusturvansa toteutumiseksi, on poliisiin saatava tieto tapahtuneesta rikosepäilystä. Poliisiammattikorkeakoulussa asiasta pidetyt kurssit eivät suoraan kertoneet tästä asiasta. Kehitysvammaisen omaisena mielestäni koulun opetus ei valmistanut tämän kaltaisiin asiakas kohtaamisiin. Kehitysvammaisuus ja neurologiset oireyhtymät ovat harvinaisia, eikä niistä tämän takia puhuta paljoa. Normaalialueella elävä henkilö ei välttämättä koskaan tule olemaan kanssakäymisessä tämän kaltaisen erityishuomiota vaativan henkilön kanssa.

Kehitysvammaisen henkilön omaisena haluan tuoda asiaa enemmän julkisuuteen ja näin auttaa tulevaa poliisin sukupolvea, kuin myös yksilöitä, joilla on jokin kehityksellinen tai neurologinen vammaisuus. Näillä yksilöillä on esitutkinnassa erityistarpeita, jos heidän kohdallaan tapahtuneessa rikosasiassa aloitetaan esitutkinta. Koen tärkeäksi asiaksi vähän koulutetun asian esille tuomisen. Esitutkintaviranomaisten tulisi mahdollistaa tasa-arvoinen ja oikeudenmukainen esitutkinta jokaiselle sen osalliselle, riippumatta kehityksen tasosta. On tärkeää, että esitutkintaviranomainen pystyy ottamaan huomioon yksilön erityistarpeet esitutkinnan aikana, jotta hänen oikeusturvansa toteutuu, näin harvoin esille tulleissa rikosasioissa.

1.1 Tutkimuskysymykset

Opinnäytetöitä, jotka käsittelevät poliisin työssä kohdattuja erityispiirteitä omaavia henkilöitä on tehty jo paljon. Nämä edeltäneet opinnäytetyöt kuitenkin käsittelevät aiheita erikseen ja niiden produkti on yleisesti ollut kohtaamis- tai kuulusteluopas. Halusin tehdä opinnäytetyöni siltä pohjalta, ettei erikoispiirteitä omaavien henkilöiden esitutkintaprosessien eroja normaaliin tutkintaan verrattuna ole käyty läpi missään selvästi tai kootusti. Tätä ajateltuani halusin tehdä opinnäytetyön, josta on hyötyä sekä poliisiorganisaatiolle, siihen hakeutuville sekä niille, jotka ovat erityisessä asemassa joutumassa esitutkintaprosessiin.

Päädyin seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

Milloin henkilö määrätään vajaavaltaiseksi? Missä menee raja, jolla määritellään henkilö esitutkinnassa vajaavaltaiseksi.

Miten vajaavaltaiseksi katsottujen henkilöiden kohdalla esitutkintaprosessi saa yleensä alkunsa? Mitä kautta poliisi saa tietää rikoksista niiden kohdalla, joiden ymmärrys tai kommunikointi kyky ei riitä asian ymmärtämiseen tai sen esille tuomiseen.

Miten esitutkintaprosessi muuttuu, kun vajaavaltaiseksi katsottu henkilö on osana esitutkintaa?

Kuinka paljon painoarvoa vajaavaltaisen lausumalla on esitutkinnassa, tutkinnan näytön kannalta? Voidaanko asettaa sellaista rajaa, jolloin vajaavaltaisen kertomalla ei ole painoarvoa todistelun näkökulmasta vai jätetäänkö vajaavaltaisen lausuma omaan arvoonsa ja asiaa käsitellään edunvalvojan avulla.

1.2 Tutkimusmenetelmä

Koska päättämästäni aiheesta on kirjoitettu vain vähän, joka sopisi sellaisenaan poliisiorganisaation käyttöön, päädyin valitsemaan tutkimusmenetelmäksi kvalitatiivisentutkimusmetodin. Tämän lisäksi harkitsin tutkimuksen tekemistä kirjallisten lähteiden pohjalta, jolloin tutkinta metodina olisi ollut analyttinen kirjallisuuskatsaus. Kirjallisuuden ollessa kuitenkin sellaista, jota en voi hyödyntää tutkimukseni näkökulmasta sellaisenaan päädyin valitsemaan kvalitatiivisen tutkimuksen jolloin, pystyin hyödyntämään asiantuntija haastatteluja tutkimukseni tukena.

Kvalitatiivinen tutkimus eli laadullinen tutkimus on tieteellisen tutkimuksen menetelmäsuuntaus, jolla pyritään selvittämään kokonaisvaltaisesti tutkittavan kohteen laatua, ominaisuuksia sekä merkityksiä. Tutkimus voidaan tehdä määrittelemättä käytetyn aineiston määrää, sillä aineiston määrän ratkaisee kyllästyminen eli saturaatio (Kananen 2015, 128). Kvalitatiivisen tutkimuksen aineisto voidaan kerätä, esimerkiksi asiantuntijoita tai useasta näkökulmasta työskentelevien tahojen edustajia haastatteleamalla. Tämän lisäksi tietoa voidaan kerätä, vaikka vanhoista tutkimusraporteista tai tutkittavaa asiaa käsittelevää kirjallisuutta lukemalla. Tämän lisäksi aineistoa voidaan kerätä erilaisia tilastoja sekä rekistereitä hyväksikäyttäen (Hakala 2004, 113–114).

Kvalitatiivinen eli laadullinen analyysi koostuu kahdesta vaiheesta, havaintojen pelkistämisestä sekä arvoituksen ratkaisemisesta. Koottua aineistoa tarkastellaan usein kokonaisuutena, jota analysoidaan poikkeavan absoluuttisesti. Tarkoittaa sitä kaikki luotettavaksi todetut seikat pystytään asettelemaan siten, etteivät ne ole ristiriidassa keskenään. Tällöin tutkimusta ei voi ohjata tilastolliset todennäköisyydet (Alasuutari 2012, 30).

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkimusaineistoa voidaan kerätä yksilö- tai ryhmähaastatteluiden avulla. Tässä opinnäytetyössä materiaalia kerättiin yksilöhaastatteluilla, jotka oli teemoitettu sopimaan esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Haastattelut olivat teemahaastatteluja, jotka olivat puolistrukturoituja. Tämä tarkoittaa sitä, että haastattelut etenivät esitettyjen teemojen avulla, eikä haastatteluissa ole siis pitkää listaa kysymyksiä.

Mahdollisia lähteitä pohtiessani jouduin toteamaan, ettei asiasta ole tehty asiaan soveltuvaa tilastoitua lähdettä, kyseisten aiheiden ollessa vaikeasti tilastoitavissa. Tämä puolestaan aiheutti kvalitatiivisen tutkimustavan hyödyntämisen tässä opinnäytetyössä. Päätin käyttää opinnäytteen pohjana asiasta laadittua lainsäädäntöä, tieteiskirjallisuutta tärkeimpien termien määrittämiseen sekä asiantuntijahaastatteluja käytännön läheisen tiedon keräämiseksi aiheesta.

1.3 Aiemmat tutkimukset

Neurologisia oireyhtymiä sekä kehitysvammaisuutta on tutkittu poliisin näkökulmasta aikaisemminkin. Näistä esimerkkinä vuonna 2020 julkaistu kehitysvammaisten kohtaamisohje poliisille jopapäiväisessä työssä. Neurokirjoon liittyviä asioita on käsitelty vuonna 2022 julkaistussa kirjallisuusanalyysi opinnäytetyössä, jossa käsitellään poliisin useimmiten kohtaamat neurologiset oireyhtymät sekä se, miten ne vaikuttavat yksilön oikeustoimikelpoisuuteen esitutkinnassa suoritettavien kuulustelujen näkökulmasta.

Molemmissa opinnäytetöissä on kerrottu oman aiheen ympärillä olevia ongelmia sekä sitä, miten kuulustelut ja kohtaaminen esitutkinnassa näiden henkilöiden kohdalla tapahtuu. Niissä on tuotu esille kommunikointiin liittyvät ongelmat sekä ne asiat, jotka ovat tärkeitä esitutkinnan luotettavuuden kannalta, kuten johdateltavuuteen liittyvät ongelmat. Lisäksi molemmissa opinnäytetöissä kerrotaan se, miten rikosasian sisäistäminen ja ymmärtäminen voi tuottaa vaikeuksia näille erityistarpeita omaaville henkilöille. Kumpikaan opinnäytetyö ei kuitenkaan kerro kattavasti, miten esitutkinta prosessina muuttuu näiden henkilöiden ollessa osallisena. Esimerkiksi miten heidän oikeusturvansa toteutuu, jos he ovat kykenemättömiä ymmärtämään asian merkitystä. Entä jos heidän käsityksensä esimerkiksi lyömisestä on erilainen kuin valtaosalla väestöstä. Miten esitutkinta turvataan heidän tilanteessaan ja miten materiaali esitutkintaa varten kerätään.

Tässä opinnäytetyössä haluan selvittää vastauksia juuri näihin kysymyksiin. Jotta esitutkintaa suorittavat viranomaiset tulevaisuudessa tietäisivät miten nämä erityistarpeet tulee ottaa huomioon ja miten asiaa saadaan selvitettyä, jos esitutkinnan suorittamiseen on syytä. Näytön hankki-

minen on vaikeaa asianosaisen kertomuksien muuttuessa tai hänen osoittaessaan, ettei hän ymmärrä kunnolla tapahtunutta. Miten turvataan oikeusturvan toteutuminen näissä tilanteissa, ja miten poliisi voi edesauttaa omalla toiminnallaan näiden asioiden toteutumista.

1.4 Työn rakenne

Tässä luvussa lukija on johdatettu tutkimuksen aiheeseen ja tarkoitukseen. Tutkimukseen asetetut tutkimuskysymykset ja tutkimusmenetelmä on määritetty. Luvussa kaksi ja kolme käsitellään työn kannalta tärkeitä kokonaisuuksia ja määritellään työn ymmärtämiseksi oleelliset termit. Toisessa luvussa käydään läpi tutkitun asian lainsäädäntöä siltä osin kuin se on tarpeen sekä määritellään esitutkintaa prosessina. Tämän jälkeen luvussa kerrotaan kehitysvammaisuuden muodoista ja sen oireilusta lyhyesti, työtä koskevan kokonaisuuden ymmärtämiseksi. Kolmas luku käsittelee yleisimpiä poliisin kohtaamia neurologisia sairauksia, sekä kerrotaan niiden ilmentymisestä tarkemmin niiden erityispiirteiden avulla. Luvuissa kaksi ja kolme, kerätty tieto keskittyy tietois- sekä terveystieteisiin. Lisäksi näissä luvuissa kerrotaan tutkimuksen kannalta oleelliset ja tärkeimmät lakipykälät. Neljäs luku käsittelee tutkimusongelmia teemahaastatteluilla kerätyn tiedon perusteella. Haastattelut sisältävät juridista näkemystä ja kokemusta tutkimuksen aihealueeseen liittyvien henkilöiden kohtelusta ja yleisistä periaatteista esitutkinnan aikana.

Luvussa viisi kerätään vastauksia yleisesti työn alussa esitettyihin ongelmiin työn aiheeseen liittyen. Tutkimuksen tulokset kerrotaan kyseisessä kappaleessa. Luvussa kuusi vastataan tutkimuskysymyksiin kerätyn aineiston perusteella. Luvussa seitsemän kerron tutkimuksen toteutumisesta ja omista kokemuksista sitä tehdessäni. Tuon esille asioita, jotka koin itse haastaviksi ja toisaalta nostan esille niitä tuloksia, jotka olivat mielestäni yllättäviä. Tämän lisäksi luvussa kerron lisätutkimuksien mahdollisuudesta. Luku perustuu vain omaan pohdintaan ja kokemuksiin.

2 KESKEISET KÄSITTEET

Tässä osiossa käyn läpi tärkeimmät termistöt opinnäytetyön ymmärtämiseksi. En kerro kehitysvammaisuuden syntymisestä sen tarkimmin tai sen vaikutuksista. Koitan kertoa yksinkertaisesti kehitysvammaisten ihmisten määritelmän sekä miten vammaisuuden aste voi vaikuttaa heidän ymmärrystasoonsa. Neurokirjon käsitteistä kerron lyhyesti niiden päätyypit, joita poliisi kohtaa työssään. Tarkoituksena ei ole syventyä sen tarkemmin mahdollisiin oireisiin tai niiden esiintyvyyteen, eikä selittää syntymissyitä näille ilmiöille.

2.1 Esitutkinta

Rikosprosessi koostuu esitutkinnasta, syyteharkinnasta, oikeudenkäynnistä sekä rangaistuksen täytäntöön panosta. Tässä opinnäytetyössä keskitytään pelkästään esitutkintaan ja siinä huomioitaviin asioihin.

Esitutkintalain mukaan poliisi on esitutkintaviranomainen, jolla on velvollisuus suorittaa esitutkinta, mikäli on syytä epäillä rikoksen tapahtuneen. Ennen esitutkinnan aloittamista voidaan tehdä esiselvitys, jolla pyritään selvittämään, onko esitutkinnalle tarvetta ja onko se aiheellinen. Tarvittaessa tutkinnan johtaja voi päättää suoritetaanko esitutkinta ja mitä asioita esiselvityksessä tulee selvittää (ETL 3:3§).

Esitutkinnan tavoitteena on selvittää rikoksen teko-olosuhteet, rikoksella aiheutettu vahinko, rikoksesta saatu hyöty. Tämän lisäksi selvitetään asianosaiset eli asiaan liittyvät henkilöt sekä muut syyteharkintaa ja mahdollista seuraamusta varten tarvittavat muut seikat. Näiden lisäksi selvitetään, voidaanko rikoksella saatu omaisuus palauttaa sen menettäneelle asianomistajalle vai tuomitaanko se menetetyksi menettämisseuraamuksena valtiolle. Tämän lisäksi esitutkinnassa selvitetään asianomistajan eli rikoksen kohteeksi joutuneen henkilön yksityisoikeudelliset vaatimukset, eli vaatiiko asianomistaja korvausta rikoksen tekijältä (ETL 1:2§).

2.2 Vajaavaltaisuus ja edunvalvoja

Laki holhustoimesta (HolhL) määrittelee vajaavaltaisen seuraavalla tavalla: Vajaavaltaisella henkilöllä tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä ja sellaista 18-vuotta täyttäneitä henkilöä, joka on julistettu vajaavaltaiseksi (HolhL 1:2§).

Vajaavaltaista henkilöä, joka on alaikäinen, edustaa oikeudessa pääsääntöisesti hänen vanhempansa, jollei tuomioistuin ole alaikäisen huoltajaa tehtävästä vapauttanut. Täysi-ikäisen henkilön edunvalvojana toimii tuomioistuimen tai holhousviranomaisen määräämä henkilö. Opinnäytetyön kannalta keskitymme vajaavaltaisiin 18-vuotta täyttäneisiin henkilöihin (HolhL 2:4§).

Täysi-ikäiselle voidaan määrätä edunvalvoja, jos hän on sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen, heikentyneen terveydentilan tai muun vastaavan syyn vuoksi kykenemätön valvomaan omaa etuaan taikka huolehtimaan itseään tai varallisuuttaan koskevia asioita, jotka vaativat hoitamista. Tuomioistuin voi määrätä omasta aloitteestaan tai holhousviranomaisen pyynnöstä määrätä edunvalvojan edustamaan vajaavaltaista henkilöä. Edunvalvojaa ei kuitenkaan voida määrätä ilman edustettavan suostumusta, eikä sen määräämiselle ole riittävää aihetta (HolhL 2:8§).

Edunvalvojalla on kelpoisuus edustaa päämiestään tämän omaisuutta ja taloudellisia asioita koskevissa oikeustoimissa, jollei tuomioistuin ole asiasta muuta määrännyt. Jos tuomioistuin on niin

määrännyt, edunvalvoja voi edustaa päämiestään myös sellaisissa henkilökohtaisissa asioissa joiden merkitystä tämä ei kykene ymmärtämään.

2.3 Kehitysvammaisuus

Kehitysvammaisuus tarkoittaa lähtökohtaisesti vaikeutta ymmärtää, oppia uutta sekä soveltaa oppittuja taitoja, tai vaihtoehtoisesti vaikeutta hallita elämäänsä kehitysvamman takia. Suomessa kehitysvammaisuuden määrittämiseen käytetään WHO:n ICD-10-tautiluokitusta. Tämän luokituksen mukaan kehitysvammaisuus on tila, jossa yksilön henkinen kehitys on keskeytynyt tai häiriintynyt, synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi (Terveyskirjasto 2021).

Kehitysvammaisuuden syitä on paljon. Kehitysvammaisuus voi johtua esimerkiksi muutoksista perintötekijöissä tai odotusajan aikana olleista komplikaatioista. Kehitysvammaisuuden syynä voi olla esimerkiksi synnytyksenaikainen hapenpuute, lapsuusiässä tapahtunut onnettomuus tai lapsuusiän sairaus. Kehitysvammaisuus ei itsessään ole sairaus vaan se on aivojen toiminnan häiriö, joka on tullut ennen aikuisikää (Vernerinet). Suomessa on arviolta noin 50 000 ihmistä, joilla on kehitysvamma, jossakin muodossa. Näistä henkilöistä noin 39 000 on yli 18-vuotiaita (Hannu Vesala 2020).

Kehitysvammaisuutta ei tule kuitenkaan sekoittaa muihin vammaisuuden muotoihin, kuten liikuntavammoihin tai esimerkiksi cp-vammaan. Kehitysvammaoireyhtymään voi kuitenkin kuulua liitännäissairauksia ja/tai vammoja. Kehitysvammaisuuden yksiselitteinen määrittäminen on kuitenkin hankalaa. Kehitysvammaisuuden tasot ovat laajoja ja sen oireilu voi olla paljon tai lievästi yksilön elämään vaikuttavaa. Tämän lisäksi on monia syndroomia, joilla on omat oireensa ja elämään vaikuttavat piirteet.

2.4 Älyllinen kehitysvammaisuus ja sen asteet

Älyllinen kehitysvammaisuus jaetaan neljään eri luokkaan, jotka ovat: lievä, keskivaikea, vaikea ja syvä kehitysvammaisuus. Mitä lievempi kehitysvamma on, sitä helpompaa kehitysvammaisen on sopeutua ympäristöön, sekä yhteiskuntaan (Terveyskirjasto 2021). WHO:n ICD-10-tautiluokituksen mukaan kehitysvammainen henkilö asetetaan yhteen näistä neljästä luokasta, joka tapahtuu älykkyyssasteita tarkastelemalla. Tämä kategorointi ei anna 100 prosenttista korrek-tia arviota yksilön kehitysvammasta, vaan se arvioidaan lopullisesti yhteisötaitoja, sekä ympäris-töön sopeutumista tarkastellen (Vernerinet 2022).

Lievä älyllinen kehitysvammaisuus: Lievästi kehitysvammainen henkilö oppii ja sisäistää asioita paljon normaalia hitaammin. Hän kykenee hallitsemaan tarvittavat kommunikointitaidot joka-päiväiseen kommunikointiin, ja he pystyvät huolehtimaan itsestään perustarpeidensa puolesta. Usein he oppivat kodinhoidon ja työelämän tarvittavat taidot. Koulussa he kuitenkin tarvitsevat erityisohjausta, jotta luku- ja kirjoitustaidot voidaan oppia välttävällä tasolla. Älykkyydosamäärä on määritelty olevan 50–69 älykkyytestien avulla (Psykiatrian käsikirja, 268). Tämä kuitenkin on vain suuntaa antava arvio eikä älykkyydosamäärän perusteella voida tehdä arviota suoraan henkilön älyllisestä kehitysvammaisuudesta.

Keskivaikea älyllinen kehitysvammaisuus: Keskivaikeasti kehitysvammaiset henkilöt kehittyvät hitaasti käsityskyvyltään, että kielellisiltä taidoiltaan, ja näillä alueilla heidän taitonsa jäävät usein vaillinaisiksi. Sosiaalisilta taidoiltaan he kykenevät yksinkertaiseen sosiaaliseen toimintaan, kuten keskustelemaan. Osa oppii koulussa kirjoittamisen, lukemisen ja laskemisen perustaidot. Harvat tämän vammaisuusasteen edustajat kykenevät täysin itsenäiseen elämään, kuitenkin, he voivat olla työelämässä, jossa toiminta on hyvin strukturoitua ja heille on mahdollisuus ohjaukseen työpaikalla. Älykkyydosamäärä tavallisesti näillä henkilöillä 35–49 (Psykiatrian käsikirja 270). Pystyvät elämään yksin, mutta vaativat kuitenkin apua arkisissa askareissa.

Vaikea älyllinen kehitysvammaisuus: Vaikeasti kehitysvammaiset henkilöt ovat kehitystasoltaan ja taitojen oppimiseltaan samalla tasolla kuin keskivaikeasti vammaiset, heikoiten kehittyneet yksilöt. Useimmilla on kognitiivisenkehityksen lisäksi liikunnallisia häiriöitä tai muita lisäongelmia. Tämä viittaa huomattavampaan keskushermoston vaurioitumiseen tai kehitys häiriöön. Älykkyydosamäärä mitattu älykkyytestien avulla 20–34 välillä (Psykiatrian käsikirja 270). Vaikeasti kehitysvammaiset henkilöt tarvitsevat avustusta ja apua päivittäisessä elämässään, etenkin talouteen liittyvissä asioissa. Yksin asuminen ilman avustusta melkein mahdotonta.

Syvä älyllinen kehitysvammaisuus: Käsityskyky rajoittunut ymmärtämään yksinkertaisia käskyjä ja yksinkertaisten pyyntöjen ymmärtämiseen. Syvän kehitysvamman omaavat henkilöt ovat jatkuvan avun ja ohjeistamisen tarpeessa, eivätkä pysty huolehtimaan jokapäiväisistä tarpeistaan. Hyvin ohjattuna voi olla kykeneväinen yksinkertaisiin askareisiin ja käytännön työhön. Vakavat pysyvät kehityshäiriöt yleisiä, sekä neurologiset ja muut liikkuvuutta häiritsevät fyysiset häiriöt ovat yleisiä. Älykkyydosamäärä älykkyytesteillä mitattuna, jää alle 20 (Psykiatrian käsikirja 271).

3 NEUROKIRJONKÄSITTEET

Tässä osiossa käsittelemme yleisimmät neurokirjon häiriöt, joita poliisi kohtaa työssään. Tarkoituksena on käsitellä oleelliset neurokirjon termit, määritelmät, ja oireistot käsitteisiin liittyen lääketieteen ja neuropsykologian näkökulmasta. Tarkoituksena ei ole käsitellä kattavasti oireiden esiintyvyyttä, neurobiologisista havainnoista, diagnostiikasta ja selitysmalleista koskien mahdollisia syntymismekanismia, vaan esitellä lyhyesti neurokirjon asiakkaiden päätyyppejä.

3.1 Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt

Neuropsykiatria on oppi psyykkisistä häiriöistä, jotka johtuvat aivojen poikkeavasta toiminnasta tai vauriosta, kuten aivosairaudesta. Neurokirjon häiriöistä autismikirjon häiriöt (autism spectrum disorder, ASD) sekä aktiivisuuden ja tarkkaavaisuuden häiriöt (attention deficit hyperactivity disorder, ADHD), joihin tässä opinnäytteessä keskitytään, ovat synnynnäisiä oireyhtymiä, jotka ilmenevät jo lapsuudessa. Tällöin puhutaan kehityksellisistä neuropsykiatrisista häiriöistä. Autismin pääoireiksi luetaan kommunikaation ja vuorovaikutuksen vaikeudet, rajoittuneet kiinnostuksen kohteet sekä toistavan luonteinen käyttäytyminen. ADHD:n keskeisiä oireita ovat hankaluudet toiminnanohjauksessa ja tunnesäätelyssä, aktiivisuuden ja tarkkaavaisuuden ongelmat sekä muistihäiriöt. (Virta & Koponen 2019, 362.). Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt pitävät sisällään myös Touretten oireyhtymän, kapea- ja laaja-alaiset kehitykselliset oppimisvaikeudet, kehitysvammat ja muut kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt. (Korkeila, Leppämäki & Virta 2011, 293.)

Neuropsykiatrian ja -psykologian termistö ja diagnoosikriteeristöt ovat muuttuneet vahvasti viime vuosikymmeninä ja murros on edelleen käynnissä, vaikkakin jotkin määritelmät ovat jo selvästi hiukan vakiintuneet. Etenkin korrektista kielenkäytöstä neurokirjon häiriöihin liittyen käydään jatkuvaa vilkasta keskustelua. Neurokirjon henkilöt itse eivät suinkaan kaikki pidä tilaansa sairautena, vaan ominaisuutena, ja monet suhtautuvat erilaisuuteensa ylpeydellä. Puhutaan jopa supervoimista, ja eittämättä neurokirjon henkilöiden erityislaatuisuus pitääkin sisällään myös hyödyllisiä ominaisuuksia. Yhteistä häiriöille ja diagnoosikelpoisuudelle on kuitenkin se, että ne rajoittavat ja vaikeuttavat elämää merkittävästi ainakin joissakin arjen asioissa, jotka neurologisesti tyypillisille henkilöille eivät aiheuta hankaluuksia. Usein diagnoosin saaminen saattaakin olla valtava helpotus, kun elämänhallinnan ongelmille löytyy mitattavissa oleva määritelmä ja selitys. (Virta & Koponen 2019, 368.)

Kehityksellisiin neuropsykiatrisiin häiriöihin liittyvät diagnoosit ovat lisääntyneet 2000-luvulla. Tämän avulla on huomattu, että samalla ihmisellä voi olla useampi diagnoosi ja autismikirjolla näitä diagnooseja liitännäishäiriöistä voi olla psykiatriaan ja neuropsykiatriaan liittyen. Neurobiologisia poikkeavuuksia esiintyy jokaisessa neuropsykiatrisessa häiriössä, jolla tarkoitetaan aivotoinnassa esiintyviä rakenteellisia ja toiminnallisia poikkeavuuksia. Neuropsykiatrisissa häiriöissä osa aivojen hermorakenneverkoista toimii puutteellisesti. Tämä vaikuttaa esimerkiksi keskittymiseen, impulsiivisuuteen, aktiivisuuteen, tunnetiloihin, motivaatioon, sekä sosiaaliseen käyttäytymiseen (Autismiliitto).

3.2 Autismikirjon häiriöt

Autismin kirjon häiriöt (autism spectrum disorder, ASD) ovat aivojen epätyypilliseen kehitykseen perustuvia laaja-alaisia ja monimuotoisesti ilmeneviä oireyhtymiä. Ne voidaan tunnistaa sosio-emotionaalisen vastavuoroisuuden, sosiaalisenkommunikaation ongelmien ja kapea-alaisen toistuvan käyttäytymisen, rajautuneiden kiinnostusten aiheiden ja aistitoimintojen poikkeavuuksien perusteella. Oirekuvaan vaikuttavat myös kehityksympäristöön liittyvät tekijät (Korkeila & Leppämäki, 164).

Autismikirjon häiriöt ovat laaja-alaisia, varhain nuoruudessa alkavia kehityksellisiä häiriöitä. Sana ”autismikirjo” kuvaa oireiden moninaisuutta ja yksilöllisyyttä. Nämä autismikirjon häiriöt ilmenevät vuorovaikutuksessa, kommunikaatiossa, käytösmaalleissa ja kiinnostuksen kohteissa. Koska autismikirjon oireet ovat ominaisia, yksilöllisiä ja vaikeusasteiltaan vaihtelevia on autismikirjon oireiden määrittely eri diagnooseikseen turhaa. Autismikirjon häiriöitä ei voi parantaa, mutta kasvun ja kehityksen tukemiseen, oireiden hoitamiseen ja arjen helpottamiseen on olemassa tehokkaita keinoja. Kuntoutus on yksilöllistä ja moniammatillista. Autismikirjon häiriöihin liittyy muun muassa, oppimisvaikeuksien, kielellisten häiriöiden, kehitysvammaisuuden ja erilaisten psyykkisten häiriöiden suurentuneet riskit (Terveyskirjasto, Autismikirjon häiriöt).

Autismin oireet tulevat ilmi ensimmäisen kolmen ikävuoden aikana. Ydinoireet ovat usein miten ilmeisiä, mutta niiden huomaamiseen vaikuttaa kompensatio kyky, ja näihin saatu tuki tai muut interventiot voivat vaikeuttaa oireilun arviointia. ASD voidaan todeta myös vasta aikuisiällä, jolloin autismin oireet ovat jääneet huomaamatta, eikä asiaa ole katsottu tarpeelliseksi tutkia lääketieteellisesti. Aikuisikään tultaessa käyttäytymiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn liittyvät ongelmat voivat kasvaa tilanteiden vaatimustason kasvaessa. Oirehdinnan muodot voivat vaihdella yksilöllisesti ja ikäkauden mukaan huomattavasti. Tämän lisäksi lievimmissä tapauksissa, raja normaalin ja patologisen välillä on vaikeaa määrittellä (Korkeila & Leppämäki, 165).

Aikuisiällä ongelmat kielellisessä sujuvuudessa, ei-kielellisen kommunikaation ja puheilmaisun koordinaation vaikeudet sekä kyvyttömyys asettua toisen asemaan ja ymmärtää häntä ikäkauden mukaisesti ilmenevät vuorovaikutuksen outoutena. Kognitiivis-emotionaaliset tehtävät ovat aikuisuudessa haastavia ja tilannesidonnainen toisten motiivien päättely on usein tavanomaisesta poikkeavaa. Autismin kirjon häiriöstä kärsivä voi tulkita kielellisiä ilmaisuja usein hyvin kirjaimellisesti, epäonnistua sosiaalisissa tilannearvioissa ja reagoida poikkeavasti. Tämän lisäksi autismikirjoon kuuluvalla ihmiselle on tavanomaista käytös, joka voi olla huomattavan kaavamaisesta ja jäykkää ja pakonomaisia rituaaleja sisältävää. Nämä asiat vaikeuttavat autismikirjoon kuuluvan henkilön kykyä solmia ja ylläpitää sosiaalisia suhteita, joka johtaa usein aikuisiällä sosiaalisen tuen puutteeseen ja aiheuttaa näin riskin syrjäytymisestä (Korkeila & Leppämäki, 165).

3.3 Aspergerin syndrooma

Aspergerin oireyhtymä oli aiemmin omana diagnoosinaan yhtenä autismin alalajeista, mutta uusimmassa tautiluokituksessa se on jätetty pois ja ”Asseista” on alettu puhua yhtä lailla autisteina. Tautiluokituksen muutos on herättänyt paljon keskustelua ja huoltakin autististen henkilöiden, heidän läheistensä sekä asian parissa työskentelevien keskuudessa. Laaja tutkimustyö ei ole kuitenkaan antanut näyttöä siitä, että AS eroaisi olennaisesti autismista, ja tästä syystä muutokseen päädyttiin. (Virta & Koponen 2019, 369).

Aspergerin oireyhtymässä on kyse jo lapsuudessa alkaneesta autististen kommunikaatiotoimintojen poikkeavuudesta, joka ydinoireiden ulkopuolella rajautuu liukuvasti muihin kehityksellisiin häiriöihin ja tunnettuihin psykiatriisiin oireyhtymiin. Oireyhtymällä on paljon samankaltaisia oireita varhaislapsuuden autismin, sekä erityisesti HFA:n (high function autism) kanssa, mutta ensisijainen ero on, ettei Aspergerin syndroomassa esiinny kielen eikä kognitiivisen kehityksen viivästymää. AS:ssä esiintyy kuitenkin autismia yleisemmin motorisia ongelmia. Henkilöillä, joilla on todettu Aspergerin syndrooma, on vaikeuksia pääosin neljällä seuraavista alueista: Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, kommunikaatiossa, mielikuvituksessa (toisten ajatusten tunnistaminen), sekä aistiherkkydessä (kirkkaat valot, äänet, tekstiilit, hajut, maut, tunto). Nämä vaikeudet tulevat esille mm. muodollisen puhutavan, jäykän tai niukan ilme- ja elekielen, kömpelön motoriikan sekä oma-laatuisten kiinnostuksen kohteiden muodossa (Antin 2007, 6).

AS-henkilöitä kuvataan tunnontarkeiksi, huolellisiksi ja tinkimättömän rehellisiksi. AS onkin usein yleistetty lähinnä erittäin lahjakkaiden ja hyvätasoisten henkilöiden ongelmaksi, mikä on herättänyt hämmennystä silloin, kun AS-diagnoosin saanut ei olekaan erityisen älykäs. Useimmat AS-henkilöt kuitenkin kärsivät ominaisuuksistaan ja normaali elämä yhteiskunnan osana on vaikeaa. Etenkin naiset ovat etevämpiä peittämään erityispiirteisyytensä, pystyvät tietoisesti opettelemaan sosiaalisia taitoja ja selviävät työelämässä yleensä miehiä paremmin, joskin muita kuormittuneempina, mikä johtaa alidiagnosointiin ja näin he jäävät herkemmin ilman apua (Castrén 11 ym. 2021, 296).

3.4 Aktiivisuus ja tarkkaavaisuus häiriöt

ADHD (attention deficit hyperactivity disorder) on hieman yleisempi aikuisväestössä kuin autistiset häiriöt. Aikuisilla ADHD:ta esiintyy noin kolmella prosentilla väestöstä ja uusimpien analyysien mukaan jopa yli 7 % alle 18-vuotiaista kärsii siitä (Korkeila 2021, 282). Suomeksi puhutaan tarkkaavuus- tai tarkkaavaisuus- ja ylivilkkaushäiriöstä. Vuosituhannen vaihteesta saakka yhteisnimityksenä ja puhekieleenkin vakiintuneena ilmauksena on kuitenkin ollut ADHD. Ilman ylivilkkautta ilmenevää keskittymisen ja tarkkaavuuden häiriötä, joka on yksi kolmesta alatyypistä ja naisilla yleisempi, kutsutaan myös ADD:ksi.

ADHD:n syntymekanismista ja periytymisestä hiukan enemmän tietoa kuin autismista. Häiriön periytyvyys on merkittävä, mutta myös ympäristötekijät vaikuttavat. Riskitekijöitä ovat muun muassa synnytykseen liittyvät vammat sekä äidin raskaudenaikainen tupakointi, alkoholin tai huumeiden käyttö ja stressi. ADHD:sta on saatu tietoa aivojen kuvantamisella ja geenitutkimuksella, ja sitä voidaan onnistuneesti hoitaa myös lääkkeellisesti, toisin kuin autismia (Korkeila 2021, 283).

ADHD:n keskeiset oireet ovat yliaktiivisuus, impulsiivisuus ja tarkkaavuuden säätelyn ongelmat. Päätyyppejä on kolme: pääasiassa tarkkaamaton, pääasiassa yliaktiivinen ja impulsiivinen sekä näiden yhdistetty ilmenemismuoto (Virta & Koponen 2019, 364). Häiriö huomataan yleensä jo varhaislapsuudessa ja viimeistään kouluaikana se aiheuttaa hankaluuksia. Tarkkaamattomuuden aiheuttamat ongelmat eivät johdu uhmakkuudesta tai kyvyttömyydestä ymmärtää ohjeita, vaan henkilön keskittyminen käsillä olevaan asiaan katoaa toistuvasti. Lapsi voi olla levoton, jättää huomiotta yksityiskohtia eikä jaksaa keskittyä yhteen asiaan pitkään.

Kokemuksista oppiminen ja ohjauksen vastaanottaminen on vaikeaa ja toiminnan ohjauksessa ja suunnittelussa, esimerkiksi koulu- tai työtehtävien valmiiksi saamisessa on haasteita. Henkilö saattaa aloittaa tehtävän, mutta ajatus harhailee ja hän päätyykin tekemään jotain muuta – niinpä tehtävät jäävät kesken ja aloitettuja projekteja voi olla samanaikaisesti käynnissä suuria määriä. Pitkäjänteistä paneutumista vaativien tehtävien kohdalla aloittamisen vaikeus voi olla ylitsepääsemätön. Aikuisenakin ADHD-henkilö häiriintyy ulkopuolisista ärsykkeistä ja vaikuttaa olevan omissa ajatuksissaan, vaikka ympäristössä ei olisikaan mitään häiriötekijää. Tärkeät tavarat kuten lompakko, puhelin tai silmälasit katoavat herkästi, laskut jäävät maksamatta, sovitut asiat ja tapaamiset unohtuvat. Ajanhallinta ja ajantaju on hankalaa ja ADHD-henkilö saattaakin olla poikkeuksetta myöhässä (Korkeila 2021, 285).

Yliaktiivisuuden ja impulsiivisuuden oireet ovat ADHD:n ulospäin selkeimmin näkyvä ilmenemistapa. Ylivilkkaus näkyy hermostuneena liikehdintänä, kuten kiemurteluna, käsien ja jalkojen liikutteluna, ylettömänä puhumisena, keskeyttämisenä, toisten lauseiden täydentämisenä, rajojen huomiotta jättämisenä ja hankaluutena tehdä ylipäänsä mitään rauhallisesti. Ylivilkas henkilö lähtee usein liikkeelle tilanteessa, joissa tulisi istua paikallaan, kuten luokkahuoneessa, kokouksessa tai ravintolassa ja näyttää olevan ”jatkuvasti menossa”. Hänellä voi olla toistuvia vaikeuksia odottaa vuoroaan jonottaessa ja hän saattaa tuppautua muiden tehtäviin ja asioihin kysymättä. Nuorilla ja aikuisilla nämä selkeimmin näkyvät oireet näyttäisivät myös vähenevän eniten iän myötä. Motorinen levottomuus ei silti täysin katoa myöhemminkään, vaan ikään kuin muuttaa muotoaan sisäiseksi. Monet aikuiset kuvaavat jatkuvaa rauhattomuuden tunnetta (Korkeila 2021, 286).

ADHD aiheuttaa elämänhallinnan ongelmia monilla osa-alueilla ja vaikuttaa negatiivisesti toimintakykyyn. ADHD-henkilöissä on todettu vähemmän huippuälykkäitä yksilöitä, mutta se voi olla seurausta alisuoriutumisesta älykkyystesteissä ja vastaavissa keskittymistä vaativissa tilanteissa.

ADHD-henkilöt joutuvat myös muita herkemmin liikenneonnettomuuksiin, koska he toimivat vaaratilanteissa useammin varomattomasti ja hetken mielihohteesta. Ylinopeussakkoja on enemmän kuin muilla, ja jos ADHD on kovin vaikeaoireinen, ajoterveysvaatimukset eivät täyty ollenkaan (Korkeila ym. 2021, 288). Rikoksesta tuomitukseksi joutumisen riski on moninkertainen ja vankiloissa ADHD-henkilöt ovat ylliedustettuina yleisväestöön nähden. Tätä selittänevät elämyshakuisuus, impulsiivisuus ja tunnesäätelyn vaikeudet yhdistettyinä ADHD:n kanssa usein samanaikaisesti esiintyviin käytös- ja päihdehäiriöihin.

3.5 Päällekkäiset diagnoosit

On tavallista, että ADHD ja ASD ilmenevät henkilöllä samanaikaisesti, ja oireyhtymillä on tutkittu olevan myös jaettua geneettistä taustaa. Monet ilmenemismuodot, kuten toiminnan ohjauksen vaikeus ja puheen töksähtelevyys, voivat antaa viitteitä kummasta tahansa oireistosta ja ilman tarkempaa perehtymistä on mahdotonta määrittellä, mistä on kyse. Niinpä henkilön diagnoosi on aina tehtävä huolellisesti ja neuropsykologinen tutkimus on syytä toteuttaa laaja-alaisena, etenkin ajatellen henkilön kuntoutusta. Esimerkiksi ADHD:ssa lääkitys on toimivaksi todettu hoitomuoto ja usein kohentaa neurokirjon henkilön elämänlaatua huomattavasti, mutta jotkut autismin kirjon ihmiset ovat poikkeuksellisen herkkiä lääkkeiden sivuvaikutuksille, ja lääkitys voi jopa pahentaa oireilua (Virta & Koponen 2019, 375).

3.6 Neuropsykiatrinen oheishäiriöisyys

Neurokirjon henkilöistä jopa suurimmalla osalla on lisäksi myös jokin muu psykiatrinen häiriö. Oheishäiriöistä tavallisimpia ovat masennustilat sekä mieliala- ja ahdistuneisuushäiriöt, joita voi olla vaikea erottaa niin sanotuista nepsy-oireista. Neuroepätyypillisenä eläminen on kuormittavaa, ja monen henkilökohtainen historia neuronormaalien maailmassa on täynnä vastoinkäymisiä sekä epäonnistumisen ja huonommuuden kokemuksia. Masennuksen, ahdistuksen ja muiden tunteiden säätely ja ilmaisu on haastavaa. Tämä altistaa erilaisille psyyken häiriöille sekä tyyppisesti myös päihteiden väärinkäytölle, mikä entisestään hankaloittaa määrittelyä. Myös persoonallisuushäiriöt ovat yleisiä neurokirjon ihmisillä. (Korkeila ym. 2021, 289.) Näiden ero on hyvä ymmärtää: neuroepätyypillisuus on aina synnynnäinen ominaisuus, persoonallisuushäiriö taas seurausta kasvuympäristön olosuhteista ja alkaa näkyä yleensä vasta varhaisessa aikuisuudessa (Castrén ym. 2021, 299).

3.7 Erotusdiagnoosiikka ja tunnistaminen

Neurokirjon häiriöitä ei siis pidä sekoittaa persoonallisuushäiriöihin tai mielen sairauksiin. Vaikka neurokirjon henkilöillä usein on myös jokin persoonallisuushäiriö, kaikille niitä ei kuitenkaan kehity. Autistisia henkilöitä on epäempaattiselta vaikuttavan, usein sosiaalisesti tökerön ja näennäi-

sen tunnekyllmän käytöksensä vuoksi pidetty esimerkiksi narsistisina ja menneinä vuosikymmeninä on yleisesti puhuttu jopa psykopatiasta. Omalaatuinen ajattelutapa ja taipumus vetäytyä saatetaan sekoittaa psykoosisairauksiin ja pakonomaiset rutiinit pakko-oireiseen häiriöön (OCD). Oirekuvassa ja vaikutuksissa onkin samankaltaisuutta, mutta on tärkeää tunnistaa eroavaisuudet henkilöiden motiiveissa ja häiriöiden syntymekanismeissa. Psykopatiassa ja narsismissa henkilön syyllisyydentunto ja empatia ovat kehittymättömiä, kun autismissa vain ilmenemistapa on poikkeava. Selkeä erotteleva tekijä on myös oireiden alkamisaika, sillä ASD- piirteet näkyvät jo varhaislapsuudessa ja jatkuvat keskeytyksettä aikuisuuteen. (Virta & Koponen 2019, 371.)

ADHD:n kanssa sekoitetaan persoonallisuushäiriöistä useimmin epävakaa, narsistinen ja huomiohakuinen persoonallisuus. ADHD-henkilö on herkempi turhautumaan ja vaikuttaa usein ärtyneeltä ja kärsimättömältä. Myös jotkin aivovammat voivat aiheuttaa tarkkaavuushäiriön tyyppistä oireilua ja kaksisuuntaisen mielialahäiriön maniavaihe voi muistuttaa ADHD:n toimeliaisuutta. Tässäkin olennaista on erotella muu oireisto neurokirjon oireista strukturoidun ja huolellisen psykiatrisen diagnostiikan keinoin. (Korkeila ym. 2021, 289.)

4 KEHITYSVAMMAINEN JA NEUROKIRJON HENKILÖ: ESITUTKINNAN ALKU JA SEN KULKU

Tässä kappaleessa käsittelen työn teemaa haastatteluissa kerätyn tiedon perusteella. Osiossa puretaan haastatteluissa kerätty tieto, tutkimuksessa oleviin tutkimusongelmiin. Tähän kyseiseen teemaan on haastateltu asianajaja sekä syyttäjä, joilla on kokemusta esitutkinnasta, näiden erityispiirteitä omaavien henkilöiden kanssa. Näiden kahden lisäksi sain haastatella lievästi kehitysvammaista henkilöä, joka on ollut alaikäisenä mukana poliisin suorittamassa esitutkinnassa. Kyseisen henkilön huoltaja, täydentää kokemuksia huoltajan näkökulmasta tämän työn teemoja silmällä pitäen. Haastattelujen kysymykset löytyvät työn liitteissä numeroituina.

4.1 Henkilön vajaavaltaiseksi määrittäminen

Henkilö, joka on alle 18-vuotias, on lain silmissä automaattisesti vajaavaltainen. Tämä tarkoittaa sitä, että alle 18-vuotias henkilö ei voi yksin edustaa itseään oikeusprosessissa vaan hän vaatii lain mukaan edustajan. Tämän lisäksi henkilö, joka on täyttänyt 18-vuotta voidaan määrätä vajaavaltaiseksi, jos sille on olemassa laillinen edellytys esimerkiksi terveydentilan takia. Tähän voi myös vaikuttaa henkilön ymmärryksen tai kehityksen taso, kuten aikaisemmin tutkimuksessa, termistöä avattaessa on kerrottu.

18-vuotta täyttänyt henkilö edustaa itseään oikeudessa, sekä sitä edeltävässä tutkintaviranomaisen suorittamassa esitutkinnassa. Kehitysvammainen ja neurokirjioon kuuluva henkilö voidaan kuitenkin tuomioistuimen toimesta määrätä vajaavaltaiseksi. Tuomioistuin voi määrätä henkilön vajaavaltaiseksi, jos hän ei pysty itse edustamaan itseään oikeudessa (Koivuniemi Syyttäjälaitos).

Jotta tuomioistuin voi määrätä henkilön vajaavaltaiseksi sekä edunvalvonnan piiriin, tarvitsee tuomioistuin lääkärinlausunnon, josta käy ilmi ettei henkilö pysty henkilökohtaisesti esiintymään oikeuden edessä (Koivuniemi Syyttäjälaitos). Kaikkien henkilöiden kohdalla tätä prosessia ei kuitenkaan aloiteta, vaan jokaisen tapauksen kohdalla tulisi harkita erikseen vajaavaltaiseksi määrittämistä. Vajaavaltaisuus ei anna esitutkinnassa varsinaista etua näitä erityispiirteitä omaavalle henkilölle, joten vajaavaltaiseksi määrittämisprosessia ei kovinkaan usein katsota tarpeelliseksi. Jos tilanne vaikuttaa jo esitutkinnan alussa siltä, ettei henkilö ole kykenevä terveydellisistä tai muista syistä olemaan läsnä esitutkinnassa, voidaan vajaavaltaiseksi määrittämisen prosessi aloittaa jo ennen ensimmäistä kuulustelua. Tämä kuitenkin voi hidastaa prosessin kulkua huomattavasti, joka puolestaan voi heikentää esitutkinnan laatua (Talvio Jurinet).

Jos henkilöä ei määrätä vajaavaltaiseksi, mutta katsotaan että hänelle voisi olla etua avustajasta, hankitaan hänelle asianajaja tai vaihtoehtoisesti puolustaja, hänen esitutkinnan roolin määräämällä tavalla. Usein asianajajat sekä puolustajat toimivat näille henkilöille edunvalvojan tavoin opastavina henkilöinä esitutkinnan aikana, sekä tuomioistuimessa. Asianajajat voivat esimerkiksi avustaa henkilöä taloudellisten asioiden, kuten vaatimuksien suunnittelussa. Jos henkilö oireilee vain lievästi ei aina ole tarpeellista hankkia edunvalvontaa. Tämä lisäisi henkilöitä, jotka kuuluvat esitutkintaan sekä vähentäisi tämänlaisten henkilöiden itsemääräämisoikeutta, jolloin he eivät pysty edustamaan itse itseään. Yleisesti näiden henkilöiden kohdalla edunvalvonnan hakeminen on harvinaista, koska asianajaja tai puolustaja voi tarpeen vaatiessa hoitaa myös nämä tehtävät. Näin toimimalla henkilöiltä ei tarpeettomasti riistetä mahdollisuutta edustaa itse itseään oikeudessa (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

4.2 Rikosten esille tuleminen ja esitutkinnan alkaminen

Esitutkinta saa alkunsa, kun joku ilmoittaa esitutkintaviranomaiselle epäilevänsä rikosta. Usein rikosepäily ilmoitetaan poliisille, joka aloittaa esitutkinnan. Poliisi saa yleensä tiedon rikosepäilystä hälytyskeskuksen kautta ihmisten soittaessa yleiseen hätänumeroon. Tämän lisäksi rikosepäilyt voivat saada alkunsa jokapäiväisen partioinnin yhteydessä tai päivittäisessä kommunikoinnissa ihmisten kanssa. Tämän lisäksi ihmiset tekevät rikosilmoituksia poliisiaseman päivystykseen menemällä tai sähköisen rikosilmoituksen tekemällä poliisin verkkosivujen kautta.

Kehitysvammaisten ja neurokirjoon kuuluvien henkilöiden kohdalla rikokset tulevat poliisin tietoon lähtökohtaisesti samoin kuin normaalisti. Kuitenkin pieniä eroja ilmoitusten tekemisessä on. Rikoksen ilmoittaminen tarvitsee sen tapahtumisen tiedostamista, eikä nämä henkilöt aina tajua, joutuneensa rikoksen uhreiksi tai vaihtoehtoisesti tehneensä rikosta. Kun kehitysvammaisen tai neurokirjon henkilö oireilee tavalla, joka herättää epäilystä rikoksesta, voi hänen omaisensa tehdä

ilmoituksen rikosepäilystä. Omaisen tai asuntolan henkilökunnan kanssa keskustelun jälkeen henkilö voi ymmärtää joutuneensa rikoksen uhriksi, jolloin hän tulee tekemään ilmoitusta poliisi-asemalle omaisensa kanssa tai yksinään (Lievästi kehitysvammainen & huoltaja).

Rikokset, joissa osaisina on tämänlainen henkilö, tulee poliisin tietoon useimmiten heidän omaisensa tai hoitopaikan henkilökunnan toimesta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että henkilö on omaiselleen tai muulle läheiselle kertonut tapahtuneesta, vaan epäily voi herätä oireiluna henkilön käytöksessä tai normaaleissa tavoissa ja käyttäytymismalleissa. Vaihtoehtoisesti heillä voi olla näkyviä väkivallan aiheuttamia jälkiä keholla, tai heiltä voi puuttua arvo-omaisuutta, joka olisi normaalisti heidän hallussaan. Henkilö voi myös itse tulla ilmoittamaan poliisille tapahtuneesta rikoksesta, jos hänen kehityshäiriönsä tai neurologinen sairaus ei vaikeuta radikaalisti hänen ymmärrystänsä tai kommunikointia (Talvio, Jurinet). Poliisi voi myös törmätä näihin henkilöihin kohdistuviin rikoksiin hälytystehtäviä hoitaessaan.

On mahdollista, että myös nämä henkilöt syylistyvät rikoksiin. Heidän roolinsa ei ole aina olla rikoksen uhreja. Lievät rikokset aloittavat samanlaisen esitutkinnan kuin muutkin poliisin tietoon tulleet rikokset. Näissä tapauksissa voidaan kuitenkin usein ohjata tapaus sen lievyuden takia sovittelutoimistoon hoidettavaksi. Tämä on myös mahdollista, jos kyseiset henkilöt ovat vaihtoehtoisesti joutuneet huijatuiksi esimerkiksi kauppaa käydessään. Tällöin katsotaan, että olisi kohtuutonta henkilön kehityksen tai terveydentilan takia aloittaa täysivaltainen tutkinta asiassa. Näissä tilanteissa joudutaan tapauskohtaisesti harkitsemaan henkilön ymmärrystä laittoman teon tapahtumisesta tai sen tekemisestä. Jos henkilö kuuluu yleisen edunvalvonnan piiriin, ja hänellä on sen takia edunvalvoja, voi edunvalvojana toimiva henkilö hoitaa sovittelutoimistossa korvauksen ja korvaamisen. Näissä tapauksissa ei ole tarvetta esitutkinnalle. Tätä samaa vähimmän haitansekä toisinhoitamisen periaatetta hyödynnetään muissakin rikosasioiden sopimisessa (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

Tulee kuitenkin muistaa, ettei näiden henkilöiden tekemät rikokset ole aina lieviä, eikä heihin kohdistu pelkästään sellaisia rikoksia, jotka ovat hoidettavissa sovittelussa. He voivat syylistyä tai joutua uhreiksi myös väkivalta- sekä seksuaalirikoksiin. Tämän lisäksi he voivat joutua osallisiksi näihin rikoksiin ajattelemattomuuttaan tai vain ymmärtämättömyytensä takia (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos). Tämä ei heitä rikoksesta epäillyn asemasta vapauta, mutta asia tulisi pystyä ottamaan huomioon rikoksen tutkinnassa. Henkilö voidaan tarvittaessa ohjata mielentilatutkimuksiin, joista voi selvittää oleellista tietoa henkilön kehityksestä sekä ymmärryksen tilasta (Talvio, Jurinet).

4.3 Miten esitutkinta muuttuu prosessina, kun osaisena on kehitysvammainen tai neurokirjoon kuuluva henkilö

Esitutkinta suoritetaan samalla tavalla kuin muidenkin kanssa, vaikka siinä olisi kehitysvammainen tai neurokirjoon kuuluva henkilö osallisena. Kuitenkin prosessissa on pieniä muutoksia, joita

sovelletaan heitä kuultaessa. Toivottavaa olisi, että heitä kuuleva poliisi olisi erikoitunut heidän laistensa kuulemiseen. Tällöin kommunikointi sekä kuulustelu pystytään toteuttamaan tavalla, joka edesauttaa esimerkiksi kommunikointivaikeuksista kärsivää. Ne, joiden kehityksellinen taso on teini-ikäisen tasolla, hänen ollessaan jo täysi-ikäinen tulee kuulla kehitystään vastaavalla tasolla. Tavoitteena kuulusteluissa olisi, että hänet kuullaan käyttäen konteksteja ja termistöä, joita hän pystyy ymmärtämään (Talvio, Jurinet). Koska jokainen esitutkinnan osainen tulisi kuulla sen aikana, olisi hyvä mahdollistaa heidän kuulusteluissansa jonkun läheisen tai hoitajan läsnäolo. Kuulustelutilaisuus saadaan näin tehtyä hänelle turvallisemmaksi. Läheisen ihmisen läsnäolo voi myös mahdollistaa helpomman kommunikoinnin kommunikaatiovaikeuksista kärsivän henkilön kanssa. Mukana oleva läheinen voi auttaa tulkitsemaan käytettyjen sanojen tai eleiden tarkoitusta hänen ollessa kyvytön sanoin ilmaisemaan näkemystään tai kokemustaan kuulustelussa (Talvio, Jurinet).

Näiden henkilöiden ollessa esitutkinnassa osallisina olisi toivottavaa tehdä syyttäjälle asiasta ennakoilmoitus. Asiaa hoitamaan voidaan näin määrittää asiaan erikoistunut syyttäjä. Syyttäjän kanssa tehty yhteistyö on näiden rikosten ja rikosepäilyjen hoitamisessa erityisen tärkeää. Terveystilan ja siihen liittyvän neurologisen tilan oireilu voi olla laajaa ja vaihdella paljon. Kun tutkintatoimia suunnitellaan, on tarpeen keskustella tutkinnan aikana suoritettavista toimituksista ja erityistoimenpiteistä asiaa hoitavan syyttäjän kanssa. Syyttäjän kanssa saadaan sovittua sellaisia asioita kuten, voidaanko asianosaista kuulla ollenkaan esitutkinnassa hänen terveystilansa tai hänellä olevien kommunikointivaikeuksien takia. Näiden asioiden lisäksi voidaan harkita tarvittavan alkuselivityksen määrää. Saadun tiedon perusteella voidaan arvioida avustajan määräämisen tarpeellisuutta. Samalla saadaan selvitettyä edunvalvontaan liittyviä kysymyksiä. Onko henkilö yleisen edunvalvonnan piirissä vai tarvitseeko hän edunvalvojaa erikseen, jos hänelle on määrätty avustaja. Syyttäjän kanssa asioista sopiminen ja esitutkinnan suunnittelu varmistaa laadukkaan tutkinnan ja tutkintatoimenpiteiden tekemisen tarvittavassa laajuudessaan (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

Kehitysvammaista tai neurokirjon henkilöä kuultaessa, tulisi kuulustelu nauhoittaa samalla tavalla kuin toimitaan alle 18-vuotiaiden vajaavalttaisten nuorten kanssa. Tämä mahdollistaa vastakuulustelun toteutumisen esitutkinnan aikana. Se tarkoittaa, että kuulustelu nauhoitetaan ja litteroidaan vastapuolen luettavaksi. Sen pohjalta he voivat esittää kysymyksiä toiselle osapuolelle. Tämän jälkeen tulee kuulla kehitysvammaisen tai neurokirjon henkilö uudelleen, jolloin häneltä kysytään vastapuolen kysymät kysymykset. Toinen kuulustelu nauhoittamalla voidaan nauhoitteita käyttää oikeudenkäynnissä, vaikka kyseinen henkilö ei terveystyystä pääsisi henkilökohtaisesti paikalle. Tällä tavalla vastaajalla on mahdollisuus esittää nämä kysymykset, jotka hänellä olisi oikeus kysyä normaalisti tuomioistuimen käsittelyssä (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

Kuulustelutilaisuus järjestetään säännön mukaisesti kuultavaksi tulevan henkilön lähimmällä poliisiasemalla. Kun kuullaan neurokirjoon kuuluvaa tai kehitysvammaista henkilöä tulisi harkita myös, onko kyseinen paikka soveltuvin kuultavalle. Näillä henkilöillä voi olla vaikeuksia liikkumisen kanssa paikkakunnilla, joissa matkat ovat pitkiä. Tämän lisäksi poistaminen tutusta ja turvallisesta ympäristöstä voi vaikuttaa hänen kertomaansa esitutkinnassa. Vakavasti loukkaantunut henkilökin voidaan kuulla esimerkiksi sairaalassa tai vaihtoehtoisesti kotonaan, jos siihen on hänen terveydentilansa puolesta edellytys. Näin toimimalla voidaan myös nopeuttaa esitutkinnan etenemistä tapauksissa, joissa niiden viivyttäminen ei olisi suotavaa (Talvio, Jurinet). Näin toteutettu kuulustelu tulee silti nauhoittaa tai taltioida videokuvaamalla. Nauhoitetta voidaan hyödyntää oikeudenkäynnissä, jos henkilön saapuminen tuomioistuinkäsittelyyn vaikuttaa hänen terveydentilaansa sitä heikentävästi. Tästä on kuitenkin toimitettava lääkärinlausunto, jossa todetaan terveydentilaa heikentävät vaikutukset, tuomioistuimeen saapumiselle (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

Esitutkinnan aikana kuuleminen pitäisi suorittaa mahdollisimman nopeasti, koska asian viivyttäminen voi vaikuttaa asianosaisen kertomukseen. Kuulemisen viivyttäminen voi johtaa jonkin pieneltä vaikuttaneen asian unohtumiseen ja se taas voi vaikuttaa esitutkinnassa kerätyn näytön käytettävyyteen tuomioistuimessa. Asianomistajan asemassa olevan henkilön kertomus on tärkeä tutkinnan kannalta, koska heillä on paras tieto, miten asiat ovat tapahtuneet heidän kokemansa mukaan (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

4.4 Kehitysvammaisen ja neurokirjoon kuuluvan henkilön lausuman painoarvo esitutkinnassa

Poliisilla on velvollisuus ottaa rikosilmoitus vastaan henkilön uskonnosta, rodusta, terveydentilasta tai iästä riippumatta. Kun erityistarpeita omaavat henkilöt tekevät ilmoituksen rikosepäilystä poliisille, otetaan se vastaan. Ilmoituksen kirjaamiselle ei ole este terveydentila tai muu edellä mainittu seikka. Kun ilmoitusta tehdessään henkilö kertoo, että hänellä on jokin kehitysvamma tai vaihtoehtoisesti neurologinen sairaus, on hänen kertomastaan kirjattava ilmoitus. Ilmoitusta tehdessä, kyseinen terveydentila voidaan ottaa jo alkutoimien aikana huomioon. Asian mainitseminen voikin aloittaa normaalia laajemman alkuselvityksen (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

Esitutkinnassa asianosaisilta kerätty tieto dokumentoidaan esitutkintapöytäkirjaan, joka siirtyy syyttäjälle. Syyttäjä puolestaan käyttää kerättyä materiaalia tuomioistuinkäsittelyssä. Tästä syystä asianosaisten kertomukset kirjataan siten kuin he ovat ne esitutkinnassa kertoneet. Kehitysvammaisuus tai neurokirjon häiriöt eivät ole syy sille, ettei heidän kertomaansa kirjattaisi ja saatettaisi eteenpäin asian syyttäjälle. Asianosaiset ovat parhaat todistajat, joten tuomioistuimessa nostetaan esille heidän omaa kertomaansa ja sidotaan asiassa muuhun kerättyyn näyttöön. Tämän lisäksi näiden henkilöiden mainitessa omasta terveydentilastaan, otetaan se huomioon tarvittavalla tavalla esitutkinnan aikana (Lievästi kehitysvammaisen & huoltaja).

Kuulusteluissa poliisille kerrottu tieto annetaan sellaisenaan niitä sanoja ja termejä käyttäen tuomioistuimen käytettäväksi. Tarvittava termien määrittäminen voi vaatia paljon perusteellisempaa kuulustelua, jossa keskitytään paljon kuultavan omien termien selvittämiseen ja siihen, miten hän itse määrittävät tunnusmerkistön kannalta tärkeät termit ja kontekstit. Henkilön määrittäessä omat mietteensä tunnusmerkistön kannalta tärkeiden termien osalta, voidaan hänen kertomaansa ja kokemaansa hyödyntää sellaisenaan esitutkinnassa paremmin (Lievästi kehitysvammaisen & huoltaja). Omien kokemuksien ja termien määrittämisen lisäksi todistelun näkökulmasta, se on myös erityisen tärkeää, jotta voidaan poissulkea tunnusmerkistöerehdyksen mahdollisuus. Tämän lisäksi voidaan paremmin selvittää mitä on tapahtunut, eikä käytettyjen termien takia tutkintaa ole aloitettu turhaan. Lisäksi voidaan selvittää tarkemmin mitä on tapahtunut ja voidaan keskittyä siihen, mitä oikeasti on tapahtunut (Koivuniemi, Syyttäjänlaitos).

Henkilön kertoessa mitä vain esitutkinnan aikana suoritettussa kuulustelussa, tulee se kirjoittaa ylös sellaisenaan, riippumatta henkilön kommunikaation tasosta. Tämän parantamiseksi voidaan hyödyntää tulkkauspalveluja, psykiatreja tai omaisia kertomuksien ja kommunikaation selventämiseksi. Kaikki pienikin tieto esitutkinnassa on tärkeää, joten kaikella kerrotulla on painoarvoa. Tapauskohtaisesti joudutaan kuitenkin harkitsemaan sen hyödynnettävyyttä tuomioistuinkäsittelyssä.

5 TULOKSET

Esitutkintaan vaikuttavat seikat omat moninaisia, mutta yksilön kyky kommunikoida ajatuksiaan ja mietteitään nousee esille paljon. Tämän lisäksi henkilön ymmärrys asiassa voi olla monella tasolla, mikä voi joko edesauttaa tai hankaloittaa tutkintaa. Tästä syystä henkilön kommunikoinnin helpottaminen ja sitä edesauttavien toimien suorittaminen on tärkeää. Tätä kyseistä asiaa voidaan helpottaa tulkkauksella tai turvallisen kuulusteluympäristön luomisella. Kommunikointivaikeuksissa voidaan hyödyntää omaisia ja läheisiä henkilöitä, jotka ovat tottuneet olevaan toistuvasti kanssakäymisessä asianosaisen kanssa. Mielentilatutkimuksilla voidaan selvittää henkilön ymmärrystaso tilanteesta tai vähemmän haittaa aiheuttavasti kuulla henkilö sillä tasolla kuin hän ymmärryksensä ja kehityksensä takia on. Näin toimimalla voidaan kysyä ja määrittää oleelliset termit mitkä tutkinnan kannalta ovat tärkeitä. Samalla voidaan mahdollistaa henkilön oman mielipiteen ilmaiseminen tapahtuneeseen.

Jos henkilö ei pysty ilmaisemaan itseään tutkinnan aikana millään tavoin, määrätään hänelle oikeusturvan toteutumiseksi edunvalvoja. Tapauskohtaisesti harkitaan kuitenkin onko mahdollista että hän pystyy henkilökohtaisesti osallistumaan prosessiin. Osallistumalla henkilökohtaisesti voidaan oikeusturvan toteutuminen varmistaa paremmin hankkimalla avustaja. Pelkkää avustajaa

käyttämällä jää enemmän itsemääräämisoikeutta, kuin jos hänelle määrätään tuomioistuimen toimesta edunvalvoja. Avustaja kykenee hoitamaan henkilön tarvittavan ohjaamisen ja opastamisen talouteen liittyvissä asioissa. Henkilön roolista esitutkinnassa riippuen voidaan määrätä asianajaja sekä puolustaja tilanteen niin vaatiessa. Edunvalvojan määräämistä vältetään, koska se hidastaa prosessia ja vähentää henkilön tarvetta osallistua henkilökohtaisesti esitutkintaan ja tuomioistuin-käsittelyyn.

Kehitysvammaisuuteen ja neurokirjoon liittyvien terveydentilojen suuren vaihtelun vuoksi tulee muistaa heihin kohdistuneissa esitutkinnoissa se, ettei ole olemassa yhtä linjaa tai toimintamallia. Jokainen yksilö on terveydentilansa kanssa erilainen ja heillä kaikilla on omat erikoistarpeensa. Näitä tarpeita on esimerkiksi kommunikoinnin ja ymmärryksen kanssa. Tästä huolimatta heitä kaikkia kohdellaan oikeuden edessä tasapuolisesti ja heidän toimintaansa esitutkinnassa koitetaan mahdollistaa ja helpottaa monin tavoin. Yksittäisiä tapoja ja kaavoja ei ole olemassa vaan esitutkintaa ja sen toimenpiteitä voidaan soveltaa ja muuttaa sopimaan yksilön erityistarpeita varten.

Aina kun kehitysvammaisen tai neurokirjon henkilö on osana esitutkintaa, tulisi asiasta tehdä ennakkoilmoitus syyttäjälle. Tämä tarkoittaa tapaukseen syyttäjän nimeämistä jo tutkinnan alussa. Lisäksi tapaus tulisi ohjata erikoistuneelle tutkijalle tai tutkijaryhmälle. Tutkija pystyy neuvottelemaan syyttäjän kanssa terveydentilan asettamien erityistarpeiden täyttämistä. Samalla voidaan sopia tarvittavista toimenpiteistä, jotka esitutkinnassa tulee suorittaa kuulustelujen lisäksi. Tämä tarkoittaa esiselvittelyn laajuuden määrittämistä sekä edunvalvonnan määräämisen tarvetta yksilön kohdalla. Asianajajan ja puolustajan määrääminen ei kuitenkaan ole koskaan väärin, jos herää epäily sen tarpeellisuudesta. Lievissä rikoksissa voidaan soveltaa pienimmän haitan periaatetta ja ohjata asia sovitteluun, jolloin esitutkinnan suorittaminen olisi tarpeetonta. Tätä voidaan käyttää erityisesti silloin, jos henkilöllä on yleinen edunvalvonta jo voimassa.

Kehitysvammaista ja neurokirjoon kuuluvaa henkilöä tulisi kuulla hänen kehityksensä mukaisella tasolla, joka tulee selvittää jo ennen ensimmäistä kuulustelua. Yleisesti heihin voidaan soveltaa suuressa osin alle 18-vuotiaaseen käytettyjä tutkinta malleja, vaikka hän olisikin jo täysi-ikäinen. Tästä asiasta kannattaa kuitenkin puhua syyttäjän kanssa ilmoitusta tehdessä. Kuulustelujen kuvaaminen ja vastakuulustelun varmistaminen on tärkeää esitutkinnan turvaamiseksi. Näin mahdollistetaan oikeusturvan toteutuminen molemmille osapuolille. Henkilö voidaan näillä tavoin toimimalla tarvittaessa vapauttaa tuomioistuimen läsnäolovelvollisuudesta terveystilasta, lääkärin tekemän arvioinnin perusteella.

6 JOHTOPÄÄTÖSET

Tässä kappaleessa vastataan työn alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Kysymykset esitetään uudelleen ja niihin vastataan tutkimuksen tuloksia hyväksi käyttäen. Tutkimukseen olin asettanut neljä kysymystä.

Milloin henkilö määrätään vajaavaltaiseksi? Missä menee raja, jolla määritellään henkilö esitutkinnassa vajaavaltaiseksi.

Miten vajaavaltaiseksi katsottujen henkilöiden kohdalla esitutkintaprosessi saa yleensä alkunsa? Mitä kautta poliisi saa tietää rikoksista, niiden kohdalla, joiden ymmärrys tai kommunikointi kyky ei riitä asian ymmärtämiseen tai sen esille tuomiseen.

Miten esitutkintaprosessi muuttuu, kun vajaavaltaiseksi katsottu henkilö on osana esitutkintaa?

Kuinka paljon painoarvoa vajaavaltaisen lausumalla on esitutkinnassa, tutkinnan näytön kannalta? Voidaanko asettaa sellaista rajaa, jolloin vajaavaltaisen kertomalla ei ole painoarvoa todistelun näkökannalta. Jätetäänkö vajaavaltaisen lausuma omaan arvoonsa ja asiaa käsitellään edunvalvojan avulla.

Henkilön vajaavaltaisuuden määrä hänen ikänsä kuten laissa holhoustoimesta sanotaan. Lain mukaan alle 18-vuotias on aina vajaavaltainen. Täysi-ikäisen henkilön vajaavaltaisuuteen vaikuttaa hänen ymmärryksensä ja kehityksensä taso. Henkilön vajaavaltaiseksi julistamiseen vaikuttaa hänen terveydentilansa ja/tai kehitykseen vaikuttava kehitysvamma tai neurologinen sairaus. Kuten luvussa neljä käy ilmi henkilö voidaan määrätä täysi-ikäisenä vajaavaltaiseksi tuomioistuimen toimesta, jos tämä on katsottu tarpeelliseksi. Tähän vaikuttaa terveydentilan aiheuttama sekä lääkärin toteama haitta läsnäololle tuomioistuinkäsittelyssä tai esitutkinnassa. Tutkimuksessa todetaan, että kehitysvammaista ja neurokirjioon kuuluvaa henkilöä ei kuitenkaan määrätä aina automaattisesti vajaavaltaiseksi, vaan tässä käytetään tapauskohtaista arviointia. Tähän vaikuttaa hänen terveydentilansa aiheuttamat esteet ja muuttujat, jotka ovat kaikilla yksilöllisiä. Tästä syystä yleistä linjaa ei voida määrätä kyseisten henkilöiden kohdalla noudatettavaksi.

Kehitysvammaisten tai neurokirjon henkilöiden kohdalla esitutkinta saa alkunsa joko heidän itse siitä ilmoittamana, tai omaisen ilmoittaessa poliisille epäilevänsä rikoksen tapahtuneen. Tämän lisäksi henkilön asuessa hoitokodissa tai terveyshuollon yksikössä voi hänen hoitajansa ilmoittaa rikosepäilyä poliisille hänen puolestaan. Kuten luvussa neljä todetaan, esitutkinta alkaa näiden henkilöiden kohdalla samoilla tavoin kuin muidenkin kohdalla. Tässä ei ole mitään poikkeavaa eikä erityistä sääntöä. Jos henkilö on itse kykeneväinen ymmärryksensä puolesta tiedostamaan rikoksen tapahtuneen ja on kykenevä henkilökohtaisesti tekemään ilmoituksen, hän toimii näin.

Kuten arjessa yleisesti voi poliisi törmätä rikosepäilyyn, joka on tullut esille päivittäisten työtehtävien hoitamisen yhteydessä.

Luvussa 2.1 kerrotaan esitutinnan peruseriaatteista yleisellä tasolla. Tämä toiminta ei muutu, vaikka sen osallisena olisi kuka vain. Esitutkintaan vaikuttaa henkilön ikä siinä määrin, onko henkilö alaikäinen ja tästä syystä vajaavaltainen. Kun esitutkintaan osallistuu kehitysvammainen tai neurokirjoon kuuluva henkilö, kyseinen yksilö kuullaan lapsen tavoin. Koska alaikäiset ovat rikosprosessissa alle 18-vuotiaita kohdellaan heitä ikänsä puolesta lapsen tavoin vajaavaltaisina. Täysi-ikäisiin vajaavaltaisiin sovelletaan soveltuvien osin samoja periaatteita, kuin alaikäisen ollessa osallisena esitutkintaan. Kuten luvussa neljä todettiin, näiden henkilöiden toimintaa opastetaan ja mahdollistetaan avustajan saanti prosessiin. Kuulustelut toteutetaan samalla tavalla kuin kuultaisiin lasta, tai henkilöä, joka on terveydentilansa takia estynyt osallistumaan tuomioistuinkäsittelyyn henkilökohtaisesti. Vaikka toimintamalleja muutetaan soveltuvammiksi erityistarpeisiin ei esitutkinta muutu kuitenkaan prosessina tavoitteiltaan tai toiminnaltaan.

Kaikki henkilöt, jotka ovat osaisina esitutkintaan, kuullaan heidän tilastaan huolimatta. Tämä johtuu velvoitteesta kuulla kaikki esitutkintaan osallistuvat. Kuitenkin kehitysvammaisten ja neurokirjoon kuuluvien henkilöiden kohdalla harkitaan tapauskohtaisesti, hänen mahdollisuuttaan osallistua esitutkintaan. Kuten luvussa neljä todetaan, jos henkilö on kykenevä jotain kertomaan, on kertomuksella todistelun kannalta painoarvoa. Koska kyseisten henkilöiden terveydentila voi vaihdella laajasti, ei voida linjata mitään mikä olisi kaikissa tapauksissa sopivaa kehitystasetta tai terveydentilaa ajatellen. Jokainen osallinen kuullaan heidän kehityksensä mukaisella tasolla, jonka jälkeen arvioidaan kertomuksen painoarvoa oikeudessa. Vaikka henkilö ei pystyisi ulosantamaan mitään kuulustelussa, tulisi tätä koittaa joka tapauksessa pienten yksityiskohtien esille tuomisen toivossa. Ei ole myöskään väärin hyödyntää kuulemista varten läheisiä, jotka ovat tekemisissä toistuvasti kuultavan kanssa, ja ovat siten oppineet ymmärtämään ja kommunikoimaan heidän kanssaan. Tästä syystä ei ole siis olemassa sellaista seikkaa tai rajaa minkä takia esitutkinnassa saadulle tiedolle ei asetettaisi minkäänlaista painoarvoa.

Miten henkilön kohdalla, joka ei pysty kommunikoimaan tai muuten ilmaisemaan rikoksen tapahtuneen tai ei ymmärrä joutuneensa sellaisen uhriksi, voidaan aloittaa esitutkinta heitä koskevassa rikosasiassa? Tämä oli kysymys, joka aloitti koko opinnäytetyön suunnittelun ja josta muut tutkimuskysymykset on jalostettu. Kuten kappaleissa neljä ja viisi huomataan, rikosilmoituksen voi tehdä myös toisen puolesta, jos on syntynyt epäily rikollisesta toiminnasta. Esitutkinta prosessi alkaa, ilmoitti siitä kuka vain poliisille. Jos henkilö ei pysty henkilökohtaisesti osallistumaan prosessiin voidaan lääkärin arvioinnin perusteella määrittää henkilölle edunvalvonta tai muu taho avustamaan esitutkintaan liittyvissä asioissa. Osallisten kuuleminen tapahtuu asian tutkimisen

kannalta tarvittavalla tasolla, vaikka heidän ymmärryksensä ei riittäisi sisäistämään rikoksen tapahtumista. Rikosta voidaan tutkia myös muuta näyttöä hyväksi käyttäen, jos asianosaisen terveydentila ei mahdollista hänen henkilökohtaista läsnäoloaan.

7 POHDINTA

Tässä opinnäytetyössä on käsitelty esitutkintaa ja siihen liittyviä erityisiä toimintamalleja, kun esitutkinnan osallisena on kehitysvammaisen tai neurokirjoon kuuluva henkilö. Tutkimuksen tavoitteena oli kerätä tietoa tämänlaisista prosesseista ja niihin liittyvistä toimintatavoista, jotka poikkeavat jollakin tavalla normaalista esitutkinnasta. Tämän lisäksi työllä on tarkoituksena toimia tietopohjana tulevaisuudessa kouluttautuville poliiseille sekä auttaa jo työssä olevia virkaiältään vanhempia poliiseja saamaan nopeasti tietoa kyseisestä asiasta. Olen mielestäni onnistunut toteuttamaan nämä tavoitteet tavalla, johon olen tyytyväinen. Työssä kerrotaan, kuinka prosessi muuttuu näiden henkilöiden ollessa esitutkinnassa. Tämän lisäksi tutkimus tarjoaa toimintatapoja, joita käyttämällä esitutkinta pystytään suorittamaan näiden henkilöiden kohdalla laadukkaasti ja tavalla, jolla turvataan heidän oikeutensa esitutkinnassa. Tutkimuksessa on selvitetty tarpeellisia toimia sekä oikeudenkäynnin kannalta tärkeitä asioita. Tiedot on kerätty juridiikan ammattilaisilta, joilla on kokemusta näiden henkilöiden kanssa toimimisesta.

Tutkimuksessa on käytetty laadullista tutkimusmenetelmää, yleisen tiedon puuttumisen takia. Tällä tutkimusmenetelmällä on kuitenkin onnistuttu saavuttamaan haluttu tulos. Koska kyseisestä asiasta ei ole tutkimukseen soveltuvaa tiedollista dataa ei tutkimusta olisi voitu suorittaa määrällisiä tutkimusmetodeja käyttäen. Kirjallisuusanalyysiä olisi voitu käyttää tutkimuksessa, mutta uskon ettei tuolla tutkimusmenetelmällä olisi päästy käytännönläheiseen tulokseen, joka olisi laskenut tutkimuksessa saavutettuja tuloksia.

Tutkimusta voi mielestäni pitää luotettava. Tieto mitä kyseiseen tutkimukseen on kerätty, keskittyy paljon voimassa olevaan lakiin ja yleiseen oikeuskäytäntöön. Tämän lisäksi työssä on käytetty sitä lakipohjaa, joka on ollut olemassa. Haastattelut, jotka työn toteuttamiseen on saatu järjestettyä, lisäävät sen uskottavuuden ja luotettavuuden määrää. Haastateltavat ovat tehneet pitkän uran omalla alallaan ja ovat kohdanneet urallaan kehitysvammaisia sekä neurokirjoon kuuluvia henkilöitä. Näiden kahden lisäksi tutkimuksen tekemiseksi on päästy haastattelemaan esitutkinnassa asianomistajana ollutta lievästi kehitysvammaista henkilöä sekä hänen huoltajaansa. Tutkimuksen luotettavuutta valitettavasti laskee, poliisin henkilöstön haastattelun puute. Valitettavaa oli että en onnistunut saamaan haastateltavaa omasta organisaatiostani, ja joudun tämän takia esittämään omia näkemyksiäni ja niillä edustamaan poliisin ajatuksia ja mielipiteitä tutkimuksessa.

Opinnäytetyön tekeminen prosessina oli mielenkiintoinen. Olin aiheen valitessani valinnut jo tekemäni jotain tähän kokonaisuuteen liittyvää. Aihe kuitenkin rajautui muiden jo tehtyjen tutkimuksien takia siihen mitä se nyt on. Tämä mielestäni ei kuitenkaan laskenut työn mielenkiintoa, vaan ehkä se lisäikin sitä jollakin tavalla. Kehitysvammaisen omaisena olen pystynyt tuomaan esille sellaisia asioita, jotka ovat mielestäni tärkeitä esitutkinnan ja oikeuskäytännön oikeudenmukaisen toteutumisen kannalta. Näihin ongelmiin olen onnistunut etsimään vastauksia ja esittämään toimintamalleja, joiden avulla näiden erityistarpeita omaavien henkilöiden tutkintaa voidaan edesauttaa. Tämä seikka kuitenkin voi joidenkin silmissä tehdä opinnäytetyöstä puolueellisen, mutta tämä on mielestäni ymmärrettävää ja jopa sallittua.

Työn tekemisen yhteydessä ajattelen poliisilla olevan ne työkalut, joita se tarvitsee näiden henkilöiden kanssa toimimiseen. Heihin kohdistuneita rikoksia voidaan selvittää näille keinoilla ja metodeilla. Kun mietitään tämänhetkistä toimintaa näihin asioihin liittyen, kehityskohteita varmasti on mutta en niitä itse osaa nimetä. Tärkeää on näistä henkilöistä keskustelu ja heidän olemassaolonsa tiedostaminen. Heihin liittyvän tiedon levittäminen ja luominen, ja sen muokkaaminen poliisintoiminnan kehittämiseksi. Tämä on yksi tulevaisuuden tutkimus, jonka tekemistä voidaan har-
kita.

8 LÄHTEET

- Kananen Jorma Jyväskylän ammattikorkeakoulu 2015: Opinnäytetyön kirjoittajan opas: näin kirjoitan opinnäytetyön tai pro gradun alusta loppuun
- Hakala Juha. T, Opinnäyteopas ammattikorkeakouluille, 2004 vuoden painos
- Alasuutari Pertti, Laadullinen tutkimus 2.0, julkaistu 2012
- Esitutkintalaki 22.7.2011/805
- Laki holhustoimesta 442/1999
- <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00355> Autismikirjon häiriöt
- <https://autismiliitto.fi/autismi/erilaista-autismia/neuropsykiatriset-hairiot/>
- <https://verneri.net/yleis/laaketieteellinen-nakokulma>
- Hannu T Vesala (2020) Perustietoja Kehitysvammaisista. (Julkaisematon käsikirjoitus)
- <https://verneri.net/yleis/mita-kehitysvammaisuus-on>
- <https://verneri.net/yleis/kehitysvammaisuus>
- <https://www.tukiliitto.fi/tietoa-kehitysvammasta/>
- <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00556> Kehitysvammaisuus
- Psykiatrian luokituskäsikirja 2012 https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/90815/URN_ISBN_978-952-245-549-9.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Virta, M. & Koponen, V. 2019: Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt. Teoksessa Jehkonen, M., Saunamäki, T., & Hokkanen, L. (Toim.) Kliininen neuropsykologia. (3. uud. p. toim.) Helsinki, Duodecim
- Korkeila sekä Leppämäki 2021: Keskushermoston kehitykseen liittyvät häiriöt teoksessa: Jouko Lönnqvist, Markus Henrikson, Mauri Marttunen, Timo Partonen, Psykiatria
- Korkeila, J., Leppämäki, S., & Virta, M. 2021: Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (ADHD). Teoksessa Juva, K., Hublin, C., Kalska, H., Korkeila, J., Sainio, M., Tani, P., & Vataja, R. (Toim.) Kliininen neuropsykiatria. (2. uud. p.) Helsinki, Duodecim.
- Virta, M. & Koponen, V. 2019: Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt. Teoksessa Jehkonen, M., Saunamäki, T., & Hokkanen, L. (Toim.) Kliininen neuropsykologia. (3. uud. p. toim.) Helsinki, Duodecim
- Castrén, M., Grönfors, S., Timonen, T., & Tani, P. 2021: Autismikirjon häiriöt. Teoksessa. Juva, K., Hublin, C., Kalska, H., Korkeila, J., Sainio, M., Tani, P., & Vataja, R. (Toim.) Kliininen neuropsykiatria. (2. uud. p.) Helsinki, Duodecim.
- Antin, A. 2007: "Assin silmin maailmaa katson" – Elämäntarinoita Asperger-henkilöiden kertomana. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu- tutkielma

- Haastatellut henkilöt:
 - o Asianajaja: Markus Talvio, Toimitusjohtaja, OTM LL, Luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja, Jurinet Oy Lakiasiantomisto, <http://www.jurinet.fi/>
 - o Syyttäjä: Leena Koivuniemi, erikoissyyttäjä, Syyttäjälaitos, Länsi-Suomen syyttäjäalue
 - o Asianomistajana rikosprosessissa, mukana ollut lievästi kehitysvammainen henkilö, sekä hänen huoltajanaan prosessissa toiminut vanhempi

9 LIITTEET

9.1 Liite 1 Haastattelu pohja: Asianajaja sekä syyttäjä, esitetyt kysymykset

1 Milloin henkilö määrätään vajaavaltaiseksi?

- Minkälainen henkilö yleensä määritellään vajaavaltaiseksi, onko tähän käytäntöön poikkeusta?
- Mitkä kaikki asiat vaikuttavat vajaa valtaiseksi määrittämiseen?
- Voidaanko yleisistä linjoista poiketa?
- Onko tähän varsinaista linjaa, joka määrittäisi aina tietynlaisen henkilön vajaavaltaiseksi? (Laissa sanotaan raha-asiat ja niiden ymmärtämättömyys)
- Kehitysvammaisuus vs Neurokirjon henkilö!!

2 Miten vajaavaltaiseksi katsottujen henkilöiden kohdalla esitutkintaprosessi saa yleensä alkunsa?

- Mitä kautta poliisi saa tietää rikoksista, niiden kohdalla, joiden ymmärrys tai kommunikointi kyky ei riitä asian ymmärtämiseen tai sen esille tuomiseen.
- Kuka niistä ilmoittaa?
- Minkälaisella kynnyksillä epäillään rikoksesta, jos kyseessä on henkilöön kohdistuva rikos-epäily?
- Toisella tavalla hoitamisen mahdollisuus tilanteen mukaan?
- Yleisin rooli esitutkinnassa oman kokemuksen mukaan?
- Neurokirjon eroavaisuus kehitysvammaisuuteen? (adhd/add katsotaan poliisista normaaleiksi)

3 Miten esitutkintaprosessi muuttuu, kun vajaavaltaiseksi katsottu henkilö on osana esitutkintaa? Miten esitutkintaprosessi muuttuu kun, asiassa osaiseksi otetaan vajaavaltainen.

- Määrätäänkö vajaavaltaiseksi jo ennen ensimmäistä kuulustelua? Kenen aloitteesta?
- Kuulustelujen toteuttaminen, osalliset mukana muut kuin kuultava?
- Tulkkaminen kun puhevaikeuksia tai muita kommunikaatio ongelmia (viittomakieli yms)?
- Neurokirjon vaikuttaminen asiaan (kommunikointi, autismikirjo, yms yleiset oireet)

4 Kuinka paljon painoarvoa vajaavaltaisen lausumalla on esitutkinnassa, tutkinnan näytön kannalta? Voidaanko asettaa sellaista rajaa, jolloin vajaavaltaisen kertomalla ei ole painoarvoa todistelunnäkökannalta, vai jätetäänkö vajaavaltaisen lausuma omaan arvoonsa ja asiaa käsitellään edunvalvojan avulla koko prosessin ajan.

- Lapsi vs aikuinen kehitysvammaisen/neurokirjon asiakas?

- Roolinsa ymmärtäminen esitutkinnassa?
- Kuinka paljon arvoa kehitysvammaisen antama kertomus saa esitutkinnassa?
- Voidaanko vajaavaltainen jättää esitutkinnassa kuulematta, jos oletetaan ettei hän ymmärrä tutkittavan asian painoarvoa tai sen syytä?
- Vaikutettavuus näkökulma esitutinnan aikana tapaturvasta kommunikoinnista poliisin kanssa?
- Kuullaanko kehitysvammaista yleisesti esitutkinnassa, entä neurokirjoon kuuluvaa henkilöä?

9.2 Liite 2 Haastattelu pohja: Lievästi kehitysvammainen henkilö, kehitysvammaisen huoltaja, haastattelussa puhutut asiat ja kokonaisuudet

1. Miten rikosepäily tuli ilmi? Oliko hän yksin tekemässä ilmoitusta vai osallistuitko siihen jotenkin?
2. Kuka kertoi kehitysvammasta poliisille ja missä vaiheessa tutkintaa? Tuliko lievästä kehitysvammasta tuolloin jotain kysymyksiä teille vanhemmille tässä tapauksessa? Olisitteko toivoneet tällaista selvittämistä teidän kohdallanne?
3. Osallistuitteko jotenkin esitutkintaan, esimerkiksi kuulusteluihin? Olisitteko halunneet osallistua enemmän/vähemmän? Annettiinko teille mahdollisuutta osallistua esitutkinnassa järjestettyihin kuulusteluihin? Miten asianomistajana kuulustelut onnistuivat, kysyttiinkö paljon termien määrittämistä yms.?
4. Miten kuulustelut menivät? Millaisen kuvan saitte poliisin toiminnasta?
5. Olitteko tietoisia esitutkinnan kulusta? Kerrottiinko teille poliisin toimesta, miten prosessi etenee? Olisitteko toivoneet, että teillekin olisi kerrottu enemmän asiasta?
6. Kuultiinko teitä asiassa edunvalvojana? Oliko teillä minkään laista yhteyttä jutun tutkijaan, esimerkiksi oliko hän soittanut teille vai oliko hän yhteydessä peskästään lapseenne?
7. Olitteko mukana käräjillä? Minkälaisen kuvan saitte siellä esitutkinnasta prosessina, otettiinko teidän kertomat asiat mielestänne oikeudessa huomioon? Saitteko sellaisen kuvan, että esitutkinta suoritettiin tarvittavalla tasolla? Olisiko poliisi voinut tehdä asioita teidän mielestänne toisin.